

ANÁLISE DOS FACTORES SOCIOECONÓMICOS DOS MOZOS E MOZAS MÁIS VULNERABLES DO MEDIO URBANO

Funciona a formación do mesmo modo para todos os mozos e mozas?

Mónica Ureña Jiménez.

Graduada en Traballo Social. Traballadora social na Asociación Galega de Hemofilia (Agadhemo)

RESUMO:

O Traballo Social con mozos e mozas estivo presente desde hai anos, pero na actualidade adquire maior relevancia se cabe entre outros temas sociais. O poder e a influencia exercida pola mocidade son hoxe en día bastante maiores que hai anos, chegando mesmo a constituír un sector sobresaliente dentro da comunidade.

Partimos da base de que non todos os mozos e mozas son iguais, pois cada un deles e elas está dotado ou dotada dunha estrutura diferente de capital cultural, económico e social, o que provoca e dá lugar a diferentes historias de vida.

Institucións sociais como o sistema escolar e o mercado de traballo integran unha serie de desigualdades sociais, as cales se reproducen de diferente maneira en función a esa estrutura de capital e, por conseguinte, tamén depende da pertenza a unha clase social ou outra.

O presente traballo trátase dunha proposta de investigación. Nela tratarase de situar nun contexto os diferentes mozos e mozas, así como tratarase de establecer relación entre formación, inserción laboral e orixe social, quedando todo iso resumido na seguinte cuestión: a formación adquirida funciona da mesma maneira para os mozos e mozas de orixe popular á hora de atopar traballo e medrar nunha determinada empresa?

Comprender o funcionamento concreto e complexo da determinación das posicións sociais na mocidade constitúe un instrumento valioso para a disciplina do Traballo Social que promove que a mocidade non só se

identifique con problemas, senón que ademais estea capacitada para a procura de solucións que dean cabida a estes.

PALABRAS CHAVE:

Mocidade, orixe social, sistema educativo, mercado de traballo.

RESUMEN:

El Trabajo Social con jóvenes ha estado presente desde antaño, pero en la actualidad, toma la delantera frente a muchos otros temas sociales. El poder y la influencia ejercida por la juventud son hoy en día bastante mayores que hace años, llegando incluso a constituir un sector sobresaliente dentro de la comunidad.

Partimos de la base de que no todos los jóvenes y todas las jóvenes son iguales, pues cada uno de ellos y ellas está dotado o dotada de una estructura diferente de capital cultural, económico y social, lo que provoca y da lugar a diferentes historias de vida.

Instituciones sociales como el sistema escolar y el mercado de trabajo integran una serie de desigualdades sociales, las cuales se reproducen de diferente manera en función a esa estructura de capital y, por consiguiente, también depende de la pertenencia a una clase social u otra.

El presente trabajo, se trata de una propuesta de investigación. En ella se tratará de situar en un contexto a los diferentes jóvenes, así como se tratará de establecer relación entre formación, inserción laboral y origen social, quedando todo esto resumido en la siguiente cuestión: ¿la formación adquirida funciona de la misma manera para los jóvenes de origen popular a la hora de encontrar trabajo y promocionarse en una determinada empresa?

Comprender el funcionamiento concreto y complejo de la determinación de las posiciones sociales en la juventud constituye un instrumento valioso para la disciplina del Trabajo Social que promueve que la juventud no sólo se identifique con problemas, sino que además esté capacitada para la búsqueda de soluciones que den cabida a éstos.

PALABRAS CLAVES:

Juventud, origen social, sistema educativo, mercado de traballo.

ABSTRACT:

Social work with youth people has been a developed topic since long ago, but today, takes even more importance against many other social issues.

The power and influence of youth are now higher than years ago, becoming an outstanding sector within the community.

We assume that not all young people are the same because each of them has structure different cultural, economic and social capital, which provokes and leads to different stories lifetime.

Because of social institutions, such as the school system and the labour market, a serial of social inequalities are developed, and this inequalities are reproduced in different ways depending on the capital structure and, therefore, also depends on the social class they belong.

This work is a research proposal. It will try to put in context the different young people, try to establish a relationship between training, employment and social origin. Finally, all this summarized in the following question: the training acquired, works the same way for youth people from popular neighbourhoods when they are trying to find work and/or promote themselves in a company?

Understanding the specific and complex determination of social positions in youth is a valuable tool for the discipline of social work that promotes, in the youth, not only identify problems but also makes them capable of finding solutions that accommodate them.

KEYWORDS:

Youth, social origin, education system, labour market.

INTRODUCCIÓN:

Na presente proposta de investigación ímonos centrar na mocidade e a importancia «de situarse preto dos mozos e mozas, das súas inquietudes, das súas demandas, necesidades e aspiracións, coñecelas de maneira profunda e matizada, para actuar en consecuencia, e para evitar que as súas posibilidades de desenvolvemento persoal, de formación e de inserción na sociedade se vexan afectadas» (INJUVE, 2008).

Os informes de mocidade son estudos iniciados en 1984, como achega ao Ano Internacional da Mocidade que se celebraría en 1985. Con todo, a investigación social en materia de mocidade iniciouse nos inicios da transición política. Un dato que nos permite afirmar que a dita investigación é unha das liñas de estudo actuais máis consistentes e persistentes das que realiza a Administración Xeral do Estado (INJUVE, 2008).

Nas últimas décadas, a mocidade experimentou unha enorme evolución no ámbito social, económico e cultural. Unha evolución que non só estivo marcada polos cambios demográficos acontecidos. De aí a importancia de encamiñar esta proposta de investigación a coñecer á propia mocidade no

ámbito autonómico galego e a axudar á promoción de políticas eficaces para este sector da poboación.

A mocidade é un dos sectores máis importantes da poboación, pois constitúe aproximadamente unha quinta parte da poboación española e, dos mozos e mozas depende a continuidade desta (INJUVE, 2008). Ademais, os mozos e mozas constitúen a forza social e económica que na próxima xeración vai ser o eixe da poboación economicamente activa.

Por outra banda, a etapa da mocidade significa a procura dunha identidade e da liberdade; é o momento no que os valores adquiridos na familia de orixe comezan a tomar forza. Moitos dos cambios que se produciron na sociedade, tomaron como referente os mozos, xa que estes constitúen un motor de cambio. Con todo, boa parte das expectativas se viron frustradas, instalándose nunha situación de incerteza xeneralizada desde hai anos ata a actualidade.

Os mozos responden ante as estruturas sociais con estratexias marcadas por continuos cambios e traxectorias reversibles de idas e vindas. É o caso de mozos e mozas que abandonan o núcleo familiar para volver en calquera momento, mozos que obteñen titulacións carentes de contidos -o que os leva ao abandono dos seus estudos para retomalos nun futuro-. E mozos e mozas que ademais han de expoñerse a un actual mercado laboral precario, temporal, incerto e sometido a constantes modificacións (INJUVE, 2008). Polo tanto, o que hai décadas se entendía como unha secuencia -acceso ao sistema escolar e de aí ao mercado de traballo para posteriormente abandonar o ámbito familiar e poder formar a túa propia familia-, na actualidade, esta secuencia fixa e sucesiva pasou a ser aleatoria.

Segundo a Enquisa de Transición Educativa-Formativa e Inserción Laboral, o mercado de traballo Español e da maior parte dos países desenvolvidos, caracterízase por arrojar altas taxas de desemprego entre os mozos e mozas. Con todo, «cada vez é maior o investimento en educación e formación dos mozos polas súas familias, polas administracións e polas empresas, tanto en tempo coma en recursos» (ETEFIL, 2005).

Dada a situación aquí exposta, esta proposta de investigación o que pretende é rastrexar o paso dos mozos e mozas de orixe popular a través de dúas institucións claves: o sistema educativo e o mercado de traballo. Isto vai permitir comprobar como interactúan e como se relacionan coa formación, os requirimentos do mercado laboral e a orixe social. Con todo, non podemos abarcar o aquí exposto, sen deixar claro a que fai referencia o concepto mocidade. De forma que, o noso punto de partida na presente proposta de investigación, será desmontar o devandito concepto. Pois non se pode entender como grupo social e simple agregado de idades, xa que iso leva obviar outros moitos aspectos que os definen. Ademais, partir da crenza da mocidade como grupo social, non nos permite levar a cabo unha investigación, xa que non serve para dar conta de como funciona a estrutura social.

FUNDAMENTACIÓN TEÓRICA E MARCO CONCEPTUAL

I. CONCEPTO DE MOCIDADE

Tradicionalmente, a mocidade entendeuse como grupo social. Con todo, tomar como punto de partida esta proposta do termo mocidade implica ocultar aqueles aspectos que propiamente son o obxecto de calquera análise das ciencias sociais. Polo tanto, mocidade entendida como simple agregado de idades, non constitúe un concepto pertinente para a proposta de investigación que nos ocupa (Martín Criado, 1998).

Martín Criado (1998) sinala que só cando se fai caso omiso ao feito de que a sociedade está estruturada en clases sociais, se pode falar de mocidade como unha estrutura de idades. E é que entender o mundo social como unha sociedade estruturada en clases sociais, supón entender que as distintas posicións sociais corresponden a determinadas condicións materiais e sociais de existencia. A partir desta proposta, hai que ter en conta que o modo no que as persoas se reproducen no interior das dinámicas sociais, se produce en función da posición que o suxeito ocupa na estrutura social. Polo tanto, a idade non pode entenderse como variable independente, senón como un elemento para explicar dentro das dinámicas sociais de constitución e apropiación do capital (Martín Criado, 1998: 16-17).

Polo tanto, baixo a presunta homoxeneidade asegurada pola identidade de idades se pode demostrar, polo anteriormente exposto, a heteroxeneidade do concepto mocidade e consecuentemente, a diversidade de mocidade existente na sociedade. De forma que, a idade cronolóxica non nos permite en ningún caso, inferir unha identidade social (Fernández Steinko, 2010: 347-354).

Na liña do que con esta proposta de investigación tentamos establecer, dous novos conceptos serven de apoio para esclarecer o concepto de mocidade: xeración e clases de idade -o cal se desenvolverá máis adiante-, pois ambos os conceptos suscitan a produción social das idades, ao renunciar á identificación da idade biolóxica coa idade social (Martín Criado, 1998).

Un autor xa clásico como Karl Mannheim suxería a través do seu concepto de xeración dúas ideas fundamentais. Por unha banda, só se podía falar de xeración como grupo delimitado por compartir unhas mesmas condicións de existencia e non como grupo concreto. E, en segundo lugar, rexeitaba a contemporaneidade cronolóxica como concepto exíguo para formar unha xeración. Polo tanto, para Mannheim, o principal consiste en entender as condicións materiais e sociais a partir das cales se producen os individuos, así como a posición que ocupa un mozo ou moza na estrutura social (Martín Criado, 1998: 80-81).

Na mesma liña, Bourdieu expón que «non se pode falar de xeración máis que na medida en que se compartan, ademais dunha contemporaneidade cronolóxica, unha mesma situación no espazo social. Unha coincidencia social

e temporal que suporá una produción similar de habitus¹» (Martín Criado, 1998: 81-82). É dicir, Bourdieu sinala que as diferenzas de xeración teñen lugar cando as formas de produción dos individuos son distintas. Unhas diferenzas que non afectan por igual a toda a sociedade, senón en función de grupos e campos concretos (Martín Criado, 1998: 81-82).

Neste sentido, Bourdieu (1984) afirma que «xuventude non é máis que unha palabra», pois baixo o concepto de mocidade existirían lóxicas e loitas sociais pola reprodución, entre grupos dotados con diferentes estruturas de capital (económico, cultural, escolar e social) e para gañar o acceso ou o control ás distintas posicións (Cueva Perus, 2005:37). Para Bourdieu, fronte á idade biolóxica, faise necesario distinguir a idade social, función estrutural do campo² considerado, e estrutura, que non é senón o resultado de todas as loitas anteriores entre os grupos implicados (Martín Criado, 1998: 80-93).

Na súa tarefa de afinar conceptualmente, Bourdieu achega o termo clases de idade. Este remite a un momento no tempo, á división que se opera no interior dun grupo, entre os suxeitos, que configuran unha idade social. O concepto de clase de idade cobra importancia dentro de cada grupo social en función das súas condicións materiais e sociais e, das súas estratexias de reprodución social (Martín Criado, 1998). A idea de idade social axúdanos a entender que para que a división en clases de idade teña lugar, é necesario delimitar en primeiro lugar, os grupos sociais, e despois, no interior destes, as súas dinámicas de reprodución.

Así pois, a mocidade non pode ser tomada como simple agregado de idades, senón como grupo na medida en que se compartan as mesmas condicións materiais e sociais de existencia. Neste sentido, dúas institucións cobran unha vital importancia: o sistema educativo e o mercado de traballo. E é que cada modo de xeración pode definirse por un estado do sistema escolar, o estado do mercado de traballo e o estado da situación dos bens simbólicos (relixiosos, políticos etc.) (Mauger, 2006: 10).

¹ Enténdese por habitus a aquelas «estruturas sociais da nosa subxectividade, que inicialmente se constitúen en virtude das nosas primeiras experiencias e, máis tarde, da nosa vida adulta. É a forma en que as estruturas sociais se gravan na nosa mente no noso corpo por interiorización da exterioridade. Bourdieu define habitus como un sistema de disposicións perdurables e transpoñibles» (Corcuff, 1998: 32).

² «Constitúen o momento de exteriorización da interioridade. Refírense á forma en que Bourdieu concibe as institucións non como substancias, senón de maneira relacional, como configuracións de relacións entre actores individuais e colectivos. Cada campo é ao mesmo tempo un campo de forzas, caracterizado por unha distribución desigual dos recursos e, polo tanto, por una correlación de forzas entre dominantes e dominados e un campo de loitas no que os axentes sociais se enfrontan para conservar ou transformar esta correlación de forzas» (Corcuff, 1998: 33-34).

II. SISTEMA EDUCATIVO

A traxectoria social dunha persoa configúrase ao longo de cada unha das institucións nas que se desenvolve. Toda persoa ao nacer vese inmersa nun proceso de socialización³, o cal vai depender das condicións materiais e sociais de existencia da familia de orixe e da composición que cada individuo vaia tendo de capital económico, cultural e social, ocupando así unha determinada posición dentro da estrutura social.

Mediante este proceso de socialización as persoas van interiorizando co paso dos anos unha serie de valores e principios para poder constituír a súa propia identidade. Un proceso que non é uniforme, xa que non transmite unha mesma composición de capital, e como consecuencia diso, dá lugar a diferenzas sociais, concretadas en habitus diversos. Estas diferenzas sociais constitúen o punto de partida do sistema educativo, xa que, como veremos en apartados sucesivos, estas quedarán patentes nos mozos e mozas tanto ao longo da súa traxectoria no sistema escolar como á hora da súa inserción e desenvolvemento no mercado de traballo, pois as dúas institucións integran no seu funcionamento estas diferenzas sociais.

Con todo, o sistema educativo podería ser pensado como engrenaxe neutra na que se imparten coñecementos, habilidades e capacidades e ns que se seleccionan os mozos e mozas en función dos seus logros alcanzados. Esta selección vailles permitir poder desenvolver unhas funcións ou outras, na súa posterior inserción no mercado laboral. Con todo, esta idea de sistema educativo como institución baseada na igualdade formal na que todos os mozos e mozas parten dunha mesma situación, oculta unha serie de mecanismos que derivan en importantes diferenzas institucionais, como poderá verse máis adiante (Fernández Enguita, 1999: 45-46).

En España, a finais dos anos 70 e principios dos 80, tivo lugar un notable aumento da escolarización, o cal levou consigo melloras nas condicións de escolarización dos mozos e mozas de clases populares (Martín Criado, 1998), que ata ese momento foron un grupo social iletrado, con maior presenza de analfabetos e cunha experiencia escolar reducida (Recio, 2004: 34).

O aumento da poboación tamén o foi dos anos de escolarización, o que supuxo unha elevación da media á que se produciría o abandono dos estudos (pasando dos 12/15 anos en 1976 aos 16/20 en 1992). De forma que, na

³ Entendéndose por proceso de socialización ao «Conxunto de prácticas interactivas mediante as que, baixo a acción conformadora de experiencias con determinados axentes (familia, sistema educativo, grupos de iguais entre outros) que operan en función de certos contextos (de pertenza ou de referencia), os individuos, por medio de distintos procesos de adquisición, integración e adaptación e mecanismos (aprendizaxe e interiorización) e ao longo de distintas etapas (socialización primaria, secundaria e, excepcionalmente, resocialización), incorporan aqueles elementos socioculturais (valores, principios, normas, modelos, costumes, ideas, crenzas etc.), converténdose en membros dunha determinada sociedade» (Castillo y García, 2005, mimeografiado).

actualidade, o abandono escolar ten lugar durante os estudos medios; convertidos pois na norma (Martín Criado, 1998: 123-125)⁴.

O abandono escolar prodúcese con maior frecuencia entre os mozos e mozas de clases populares, pois a porcentaxe de abandonos é menor canto máis cualificada é a profesión do pai (INJUVE, 1988). Polo tanto, pode dicirse que existe unha estreita relación entre a orixe social e o abandono escolar.

Outro elemento de suma importancia que non proba como as diferencias sociais forman parte do sistema educativo, atopámolo na segregación. A segregación en función da orixe social entre as ramas de bacharelato (encamiñada cara á Universidade) e a formación profesional é clara. Mentres a primeira é propia das clases medias-altas, a segunda queda reservada aos estudantes con maiores taxas de fracaso escolar, destinados a profesións manuais (Martín Criado, 1998: 128).

A segregación que ten lugar neste sistema débese ao capital cultural transmitido aos mozos e mozas durante o seu proceso de socialización. Por iso, e a pesar de ser unha realidade, a presenza de mozos de clases populares nas dúas ramas, a presenza destes é maior na rama de formación profesional. É máis, cando estes optan polo bacharelato abandónano en maior medida. Unha situación que dá lugar a desigualdades sociais na dita institución entre clases sociais.

Todo o proceso de selección escolar en función da orixe social concluirá nunha subrepresentación dos mozos e mozas das clases populares na universidade. Con todo, cando estes mozos e mozas acceden a esta tenden a facelo aos estudos curtos, é dicir, ao capital escolar máis desvalorizado. De forma que, mentres nesta institución está sobre representada a clase alta, as clases populares están máis representadas nas escolas universitarias que nas facultades. Ademais, aqueles mozos de clases populares que optan polas facultades (estudos longos) tenden a facelo ás carreiras con menos valor, pois son aquelas que maiores taxas de paro teñen no futuro (Martín Criado, 1998: 132-138).

Con todo, o estudo de López Calle e Castillo demostra como os mozos e mozas perciben a elección entre formación profesional e ir á universidade como unha preferencia individual, cando en realidade, esta vén determinada polo éxito ou o fracaso escolar, asociado fortemente á orixe social (López Calle y Castillo, 2004: 57).

⁴ No sistema escolar en España, segundo Mariano Fernández Enguita, a maior diferenza entre alumnos radicaba ao finalizar a etapa de Ensino Xeral Básico (EGB), xa que entre un 30 e un 40 por cento dos mozos que empezaban os seus estudos, fracasaban ao final desta. Unha situación que lles impedía optar por continuar con estudos de bacharelato (BUP), e iso deriváballes á rama da Formación Profesional (FP) ou finalmente leváballes a concluír de forma definitiva cos seus estudos (Fernández Enguita, 1999: 47).

O aumento de alumnado de orixe popular na universidade deu lugar á inflación de títulos académicos, e a súa consecuente desvalorización e perda de prestixio. E é que, ao verse aumentado o número de estudantes, hai máis posibilidades de que moitos mozos e mozas cursen os mesmos estudos ou estudos similares. Polo que para compensar a dita desvalorización e para achegar algo diferente, distintivo, necesítase facer uso de ensinos non regrados. Un ensino que se interpretará de distinta forma en función da pertenza a unha clase social ou outra; mentres que para as clases sociais medias e altas, serán empregadas como reforzo para completar os seus estudos xa cursados e considerados insuficientes. Para as clases populares, esta será a maneira de acumular todo tipo de títulos con tal de darlles valor aos seus títulos medios desvalorizados (Martín Criado, 1998: 138-142).

Como consecuencia disto, xorde a necesidade de competir non só entre clases sociais senón dentro dunha mesma clase social, para posuír títulos que aduqiran o valor requirido no ámbito laboral, pois diso vai depender ter máis ou menos opcións de atopar un posto de traballo acorde coa cualificación adquirida.

III. MERCADO DE TRABALLO

Como se viu, a bagaxe que achega a escolarización inflúe de forma determinante no ámbito la laboral, o que podería ser medido polos anos pasados no sistema escolar. Con todo, non consiste simplemente en pasar máis anos no sistema educativo, pois combinar estudos e traballo implica un sobre esforzo e un atraso á hora de terminar os estudos.

Como se viu, ao finalizar a traxectoria escolar, moitas son as situacións que inciden nos mozos e mozas. Ademais de contar cunha determinada bagaxe de anos neste sistema, algúns e algunhas conseguen algún que outro título académico que poida dotalos dun certo prestixio, outros en cambio deciden abandonar os seus estudos antes do previsto etc. Pois ben, todas e cada unha destas situacións inciden notablemente na inserción e posterior desenvolvemento no mercado laboral. E é que todo isto permite configurar a formación dunha determinada forza de traballo no futuro, para, en función diso, ocupar postos de traballo relacionados coa formación adquirida (Martín Criado, 1998).

Partimos da constatación de que o mercado laboral non pode considerarse como unha institución illada da estrutura social, pois opera coas diferenciacións que nela teñen lugar, ao mesmo tempo que as reproduce e as transforma.

A estrutura do mercado laboral español, responde ao que se entende como mercado de traballo segmentado. A teoría da segmentación do mercado de traballo naceu como alternativa teórica á explicación neoclásica dos mercados laborais. É dicir, non se pode falar dun único mercado de traballo, pois o que ten lugar coa segmentación laboral é unha pluralidade de marcos

de contratación. De forma que o mercado de traballo pasa a dividirse en mercados específicos, nos que cada un deles está marcado e caracterizado por un conxunto de barreiras sociais, institucionais e económicas que impiden ou limitan o acceso a estes e diferéncias doutros mercados diferentes. Ademais, a vida laboral de cada traballador queda determinada polo tipo de mercado no que se atopen, xa que isto delimita as súas posibilidades de mobilidade e as súas condicións de traballo (Recio, 1995: 97-113).

Polo tanto, a teoría da segmentación expón a existencia de tres segmentos laborais que constitúen o mercado laboral no seu conxunto. Un primeiro segmento entendido como primario superior, no que se atopan maioritariamente profesionais ou técnicos, traballadores con maior cualificación que destacan por soldos e estatus máis elevados, contan con maior estabilidade laboral e as súas posibilidades e probabilidades de promoción son maiores. Un segundo segmento entendido como primario inferior, constituído por aqueles empregos que albergan maior estabilidade no sector da industria e os servizos. Os seus traballadores benefíciense tanto das actividades dos sindicatos como da regulación laboral legal, e ademais, caracterízanse porque o seu nivel de autonomía no traballo é limitado, como tamén é limitada a formación que reciben por parte das empresas. E como terceiro segmento, destacar o secundario, no que os seus traballadores han de enfrontarse á inestabilidade laboral e a constantes rotacións. Reciben salarios inferiores aos traballadores dos anteriores segmentos, e contan con condicións laborais máis precarias, con posibilidades de promoción practicamente inexistentes e cunha disciplina laboral un tanto máis estrita e arbitraria (Recio, 1995: 97-113).

Un mercado segmentado, como pode verse, xera situacións de desigualdade, ao mesmo tempo que marca e delimita diferenzas sociais. É por isto polo que as clases sociais tratarán de competir mutuamente con tal de conseguir aqueles postos de traballo que presenten as mellores condicións laborais. Unha competencia na que dominarán as clases altas como resultado da súa posición na estrutura social (Recio, 1995: 97-113).

Na actualidade, os mozos e mozas han de facer fronte a un mercado de traballo cuxa estrutura atopa as súas raíces nas reformas laborais iniciadas nos anos 80. Unha estrutura que foi establecéndose a través destas reformas, as cales estaban encamiñadas en primeiro lugar, á flexibilización do mercado de traballo, e en segundo lugar, á formación dunha nova forza de traballo, como se verá máis adiante (López Calle y Castillo, 2004).

Tanto na época dos 80 como na actualidade, a elevada taxa de desemprego xuvenil foi o xustificante para levar a cabo tales reformas. Unhas reformas que deron lugar a un proceso de flexibilización do mercado laboral, que posteriormente derivou na precarización do emprego e no conseguinte aumento do segmento secundario.

Neste proceso, para facer fronte aos cambios que se estaban producindo, puxéronse en marcha dúas estratexias principais: en primeiro lugar, o recurso á subcontratación para externalizar actividades e así reducir custos de produción, e en segundo lugar, fíxose uso da contratación temporal. As dúas estratexias darían paso a unha serie de cambios sucesivos que acabarían coa transformación do mercado laboral (López Calle y Castillo, 2004).

Como consecuencia de tales medidas, conseguiuase estender a precarización do mercado de traballo, alcanzándose incluso os niveis de temporalidade máis altos de Europa. Aínda así, durante os anos de bonanza económica baseada na especulación inmobiliaria, o desemprego descendeu notablemente, pasando do 50% de mozos desempregados en 1996 ao 43% en 2005. Con todo, o mercado de traballo, xa se configurou baixo un modelo caracterizado polo desemprego flexible e con maior peso do paro recorrente (Santos, 2006: 63-71). Un cambio que constituirá unha fonte de riqueza para os grandes empresarios, ao ver nos mozos e mozas unha forza de traballo flexible e vulnerable coa que beneficiarse.

Pero na actualidade, esta situación pasou a ser dramática. Segundo datos publicados polo INE⁵ na Enquisa de Poboación Activa o mes de abril de 2013, o desemprego entre os mozos alcanzou por primeira vez en España, cifras demoledoras, xa que se alcanzaron os seis millóns de parados, e ao redor de dous millóns deles son mozos (INE, 2013). Ademais, segundo datos da Organización Internacional do Traballo, a porcentaxe de mozos con contratos temporais duplicouse nos últimos anos, e isto provocou que as perspectivas de atopar un posto de traballo a tempo completo sexan practicamente nulas, por non dicir inexistentes.

Todo este proceso de transformación do mercado de traballo traducíuse nunha situación de incerteza xeneralizada nos mozos e mozas. Estes víronse envoltos nunha transformación laboral que fixo do seu futuro, un futuro incerto, ao atoparse con numerosas barreiras que lles impediron e lles impiden o acceso a unha vivenda ou poder independizarse. Han de enfrontarse a unha difícil situación que os imposibilita para poder construír un proxecto de vida, dada a inestabilidade laboral na que se atopan (Fernández Steinko, 2010).

De aí, a importancia de abordar este tema na presente proposta de investigación. E é que ser mozo ou moza leva unha serie de dificultades. Como se viu, os mozos viven en situación de precariedade laboral constantemente, e isto lévaos a carecer de perspectivas de futuro. Pois, unicamente con base nesa temporalidade e precariedade laboral permanente poden organizar a súa vida.

⁵ Instituto Nacional de Estadística.

HIPÓTESE E OBXECTIVOS DA INVESTIGACIÓN:

Como se foi mostrando ao longo da proposta de investigación que nos ocupa, a realidade social non se basea única e exclusivamente no que podemos apreciar a simple vista. Por iso, moitas veces, xorde a necesidade de facerse preguntas «impertinentes» (no sentido de incómodas) que permitan mostrar aquilo que está oculto. Pois iso vai permitir desvelar a realidade oculta nos feitos sociais, os fíos da vida social (Paugam, 2010: 7-8).

Co marco teórico e conceptual, o que se pretende é un achegamento ao concepto mocidade e ás esferas máis importantes que configuran a súa vida social. Tratar de ir máis alá da simple evidencia, vai permitir profundar na maneira en como se producen as desigualdades sociais de mocidades diversas.

Tras unha primeira fase de revisión bibliográfica para o desenvolvemento desta proposta de investigación, moitos foron os interrogantes presentados. En concreto chama a atención o tema da cualificación e a posible correspondencia desta cun futuro posto de traballo. Basear a hipótese desta proposta de investigación arredor desta temática, é pola actual situación de desemprego no noso país e froito de experiencias varias tanto no ámbito persoal como no ámbito de persoas próximas. Dado que non toda a mocidade dispón dun mesmo capital cultural, sería interesante coñecer como se traducen as diferentes condicións materiais e sociais de existencia en función da pertenza a unha clase social ou outra. De aí a seguinte pregunta de investigación.

Expoñer o seguinte enigma de investigación require de varias etapas. En primeiro lugar, foi necesario partir dunha crenza compartida ou dunha constatación recoñecida relacionada co obxecto de investigación. En segundo lugar, realizar unha serie de inferencias lóxicas o enunciados predictivos. A continuación, un ou varios elementos empíricos tratarán de contradicir as inferencias desenvolvidas anteriormente. E finalmente, tras estes pasos chégase á hipótese de investigación, na que se chegará á conclusión de se os elementos empíricos contraditorios poden existir ou non, en función de se as constatacións recoñecidas son certas (Lemieux, 2010: 30).

I. PREGUNTA DE INVESTIGACIÓN

1. Entendeuse que a máis formación, máis posibilidades de atopar un posto de traballo acorde á cualificación e menos probabilidade de caer no desemprego.
2. Neste sentido, os mozos e mozas de clases populares con alta cualificación e boa formación, terían as mesmas oportunidades que o resto de mozos de atopar un posto de traballo conforme á súa formación e cualificación.

3. Con todo, viuse que os mozos e mozas de clases populares teñen máis dificultades e que se atopan con maiores obstáculos ao entrar no sistema escolar e durante o seu paso por este, o que supón un maior esforzo que pode traducirse en máis anos para finalizar os estudos.
4. Pero, de que maneira se traducen estas dificultades no ámbito laboral, en canto a oportunidades de inserción e condicións laborais se refire? É dicir, a formación adquirida funciona da mesma maneira para os mozos de orixe popular á hora de atopar traballo e medrar nunha determinada empresa?

II. OBXECTIVOS

Os obxectivos da proposta de investigación e da hipótese aquí reflectida son varios. En primeiro lugar, buscar o modo de achegarse á mocidade para coñecer diferentes historias de vida e todos aqueles aspectos que inflúen ao longo das súas respectivas vidas. O que nos vai permitir situar nun contexto ou outro aos diferentes mozos e mozas dentro da estrutura social.

En segundo lugar, indagar no foco xerador das actuais desigualdades sociais que lle afectan de primeira man a este colectivo nas diferentes institucións sociais. En especial, facer alusión a como se relaciona o educativo e o laboral: a formación e a inserción no mercado laboral dos mozos de clases populares.

E finalmente, ter en conta como se reproducen as desigualdades sociais e as consecuencias que destas se derivan.

PROCESO METODOLÓXICO:

O interrogante proposto require principalmente dun enfoque cualitativo. E é que para resolver tal enigma se necesita indagar nas diversas historias de vida dos mozos e mozas: a súa orixe e a súa traxectoria social. Trátase de poñer en contacto o discurso⁶ coa posición social do individuo.

Neste caso, unha perspectiva cualitativa, permítenos configurar unha investigación dos procesos de produción e reprodución do social a través da linguaxe e da acción simbólica. A importancia que ten a linguaxe, non implica unha explicación lingüística do social, senón o recoñecemento das complexas funcións que cumpre na súa constitución (Alonso, 1995).

⁶ Enténdese por discurso, a un conxunto de prácticas (non só lingüísticas) con significado propio (Alonso, 1995).

Con todo, tomar como punto de partida unha óptica cualitativa non rexeita en sentido estrito unha visión cuantitativa, xa que en moitos casos, esta última configura e condiciona a primeira. Con todo, varios son os inconvenientes que presenta un enfoque cuantitativo: en primeiro lugar, reproduce as opinións dominantes, e isto dificulta a observación das estruturas recónditas que soportan tales opinións, e en segundo lugar, reproduce unha imaxe da realidade social illada das dinámicas sociais. O que impide poder apreciar os constantes cambios e alteracións que se producen na estrutura social, xa que o que ofrece este enfoque é unha visión global desta (Alonso, 1995).

Para a temática aquí exposta, é máis acertado e útil, utilizar técnicas cualitativas. Pois, dada a complexidade dos aspectos abordados, será primordial para establecer diferentes relacións entre o social e o persoal, para dar conta do proceso de reprodución e constitución dunha realidade.

Para tratar de establecer traxectorias sociais -cuxos aspectos moitas veces son imprevistos-, o enfoque biográfico constitúe a técnica pertinente comentada. O estudo das traxectorias sociais axúdanos a comprender as experiencias manifestadas polos entrevistados, ao fío das coxunturas particulares do mercado laboral e do sistema educativo.

Segundo Ortí, a entrevista en profundidade é unha boa técnica para explicar as relacións propias de cada medio social da identidade persoal «cos modelos culturais de personalidade reflectidos no outro xeneralizado» (a clase social de referencia) (1998:215). Os discursos dos mozos, en canto ao seu paso polo sistema educativo e a súa inserción no mercado laboral, están condicionados pola posición que ocupan na estrutura social, o que dará lugar a discursos moi diferenciados. E é que, os mozos manteñen relación cos procesos e conflitos reais da situación histórica que o constitúen (Ortí, 1998: 202).

A análise do material discursivo, permite entender a biografía dun mozo como produto da súa relación e intersección das estruturas sociais. En función da devandita intersección os discursos quedan condicionados dunha forma ou outra, provocándose a necesidade de remitir estes ao espazo social onde se sitúa o mozo (Santamarina y Marinas, 1995: 274).

I. CRITERIOS DE SELECCIÓN DOS ENTREVISTADOS

Para levar a cabo as entrevistas na presente proposta de investigación, sería conveniente tomar como referente os seguintes criterios de selección. En primeiro lugar, a idade, e para iso tomar o intervalo determinado polos dezaseis anos como idade mínima e os trinta anos como máxima. O feito de tomar como referencia estas idades, é porque aos dezaseis anos comeza a idade legal para traballar. De forma que, a partir de dita idade, os mozos e mozas xa poden ter unha certa experiencia laboral. E tomar como outro punto de referencia os trinta anos, débese ao ser a idade máxima á que pode realizarse un contrato para a formación e a aprendizaxe. Este contrato

poderá realizarse con menores de trinta anos ata que a taxa de desemprego se sitúe por debaixo do 15%. Para iniciar un contrato desta categoría, débese carecer da cualificación profesional recoñecida polo sistema de formación profesional para o emprego, ou do sistema educativo requirido para concertar un contrato en prácticas.

Este intervalo de idades permite considerar que estes mozos pasaron por un estado similar do sistema educativo. Como consecuencia da derogación e substitución do sistema educativo español vixente nos anos 70 polo da LOXSE de 1990, varios foron os cambios experimentados na devandita institución. Coa implantación do novo sistema, unha diferenza clara puido e pode apreciarse na actualidade. Os alumnos que acoden a colexios públicos, pasan ao instituto de educación secundaria o ano no que cumpren os doce anos -dous anos menos que no anterior sistema-. Con este cambio, as materias cursadas apenas sufriron modificacións. De forma que, durante o transcurso da entrevista farase alusión a aquelas materias que requirían maior ou menor esforzo, cales adoitaban ser máis doadas, cales máis difíciles etc.

Outro criterio é o sexo, pois ao non partir da igualdade efectiva entre mozos e mozas, é de vital importancia ter en conta o sexo do entrevistado, xa que a súa traxectoria de vida pode verse alterada en función deste criterio selectivo. Isto axuda a situar o mozo nun contexto ou outro no sistema escolar e no mercado de traballo e, por conseguinte, dentro da estrutura social.

Un criterio de selección esencial nesta proposta de investigación, é o nivel de formación adquirido, xa que buscamos coñecer como funciona a cualificación en mozos de orixe popular. Este criterio terá presente a seguinte diferenciación: en primeiro lugar, mozos e mozas que terminasen a ESO e continúen os seus estudos á vez que traballan; en segundo lugar, mozos e mozas con título de bacharelato ou con formación profesional; en terceiro lugar, mozos e mozas que se atopen estudando algún que outro módulo de formación profesional superior, e en cuarto e último lugar, mozos e mozas con título universitario.

En relación co ámbito laboral, tomaremos como criterio de selección a experiencia laboral -se se ten ou non-. Isto permite coñecer a actual situación da mocidade. Ter en conta tal criterio, inclúe ademais a aqueles mozos e mozas que se atopen en paro ou incluso a aqueles que tras pasar polo mercado de traballo decidisen volver estudar, o cal os levaría á inactividade en tema laboral.

O criterio orixe social do entrevistado medirase -neste caso- a través do nivel de estudos e posición e situación laboral do pai e a nai. Para isto, a categoría profesional dos proxenitores, valorarase en función de se estes son altos profesionais, traballadores medios que cobren postos na Administración e demais lugares intermedios ou obreiros -o noso obxectivo de estudo-, traballadores populares cuxa profesión require traballo manual.

II. SELECCIÓN DOS ENTREVISTADOS

Ante a selección dos entrevistados, hai que ter en conta a importancia de abordar ensanches dispares. É dicir, tomar como referente unha zona caracterizada pola súa orixe popular e tradición obreira. E, en contraposición outra de clase media-alta.

A selección de barrios tan dispares, vai axudar a corroborar o que se viña afirmando ao longo da proposta de investigación que aquí nos ocupa. Desta forma, poderá apreciarse a clara diferenza existente entre un ensanche e outro: un deles provisto das infraestruturas necesarias e de todo tipo de bens primarios e secundarios. E o outro onde poida reflectirse con claridade como a consecuencia do rápido crecemento experimentado pola poboación, carecen de infraestruturas necesarias. Este último fai alusión a unha zona onde os seus veciños e veciñas se atopan nunha situación económica e social precaria. A miúdo han de facer fronte a problemáticas varias, sendo unha das máis consolidada o desemprego. As altas taxas de paro agravan cada día máis a súa situación.

Á hora de levar a cabo a selección, e dado que o obxectivo desta proposta de investigación é obter información relacionada coas historias de vida de mozos e mozas, é de suma importancia mostrar o traballo que se vai realizar de forma clara e concisa. Fomentar unha relación de empatía, vai permitir ganar confianza é isto pode ser vital para obter os datos que se precisan. Co obxectivo de facilitar a toma de contactos cos posibles entrevistados, solicitarase a colaboración e apoio das diferentes asociacións de veciños, -en caso de que sexa posible-. Esta medida nos pode ser de grande axuda, non só para amenizar a selección de entrevistados, senón que -en caso necesario- poderían proporcionar certas instalacións para levar a cabo algunhas das accións previstas.

III. GUIÓN

Un punto para tomar como referente nunha proposta de investigación coma a aquí realizada require da elaboración dun guión⁷, o cal abordará distintos aspectos fundamentais para establecer a relación entre formación, inserción laboral e orixe social; así como constitúe unha axuda para unha boa organización á hora de levar a cabo unha proposta de investigación deste tipo. De forma que se vai establecer como punto de partida as distintas esferas tanto sociais como persoais nas que se insire un mozo ou moza. O proceso de socialización non é sempre coherente e homoxéneo. O medio de orixe non se resume unicamente na profesión do pai, e tampouco na familia. Ademais, implica as relacións veciñais e as amizades. Como se dicía ao

⁷ Véxase en anexo. Este estará estruturado en tres partes: a primeira parte fai referencia aos datos sociodemográficos, a segunda ao sistema escolar e a terceira ao mercado de traballo.

comezo deste apartado, tamén xorde a necesidade de tomar como criterio selectivo, os diferentes axentes socializadores e analizar os seus respectivos roles: nai, irmás e irmáns, avós e avoas, cuñados e cuñadas etc. As socializacións no seo familiar poden ser plurais e ter contidos varios, aínda en maior medida, no caso das familias heterogámicas, nas que os país proceden de medios sociais diferentes e son portadores de normas e disposicións diferentes (Avril, Cartier e Serre, 2010: 154).

En canto ao núcleo familiar, prestarase especial atención ao tipo de familia na que vive o entrevistado: familia nuclear, monoparental ou adoptiva. Imos centrar nos membros que a compoñen e o número de irmáns e/ou irmás. Dentro dos irmáns, tomar como referencia a posición que ocupa o entrevistado, pois en ocasións, en función de se é o maior ou menor de varios irmáns e en función do seu sexo, as historias de vida poden cambiar considerablemente.

Facer un estudo das relacións existentes entre prácticas culturais configuradas principalmente na familia e demais esferas sociais e prácticas de traballo. Pois, as prácticas culturais, participan dos estilos de vida a miúdo moi diferenciados socialmente, e poden ser reveladores da articulación entre as posición ocupadas nos distintos espazos sociais (Avril, Cartier e Serre, 2010: 154).

En canto aos proxenitores, facer referencia as súas respectivas traxectorias profesionais. Pois, como se viu, a orixe social dos mozos e mozas está fortemente condicionada pola posición laboral dos país. O que se traduce, tanto a nivel educativo como laboral, en maiores ou menores posibilidades de ter máis éxito ou maior fracaso. Ter en conta, pola importancia que supón, o xeito de atender á maneira na que os mozos e mozas se relacionan coa súa orixe social, por exemplo, ao tentar distanciarse. E é que, «as aspiracións, non son unicamente forzadas no medio da orixe, senón que tamén, se forman e evolucionan ao fillo das carreiras escolares, profesionais e das relacións de amizade» como se viu- (Avril, Cartier e Serre, 2010: 154).

No que a sistema escolar se refire, os anos de escolarización din moito dun mozo e da súa orixe social. Moitas veces xoga en contra dos mozos de clase social máis baixa, ao carecer das mesmas posibilidades e oportunidades que o resto, dada a súa situación familiar. É dicir, moitos mozos de clases populares teñen que combinar estudos e traballo para poder saír adiante xunto coa súa familia. Inevitablemente, esta situación lévaos a estar máis anos escolarizados e, por conseguinte, a investir máis na súa formación. Non obstante, para aqueles mozos que só teñen como obxectivo centrarse nos seus estudos, os anos de escolarización vesen reducidos notablemente.

Outro aspecto relevante no guión, constitúeno as expectativas e horizontes laborais marcados polos propios mozos e mozas. Desta forma, poderase apreciar a maneira na que están arraigados á súa orixe social.

Así pois, o guión das propias historias estará centrado -en maior medida- no ámbito laboral. Con todo, incluíranse aspectos da traxectoria escolar, do núcleo familiar e do proceso de socialización polas razóns anteriormente comentadas.

UTILIDADE, APLICABILIDADE, RELEVANCIA E VINCULACIÓN COA DISCIPLINA DO TRABALLO SOCIAL. CONCLUSIÓN:

Desde anos anteriores ao que sería a miña andaina pola universidade como futura profesional do Traballo Social, a situación da mocidade interesoume de maneira considerable. Cando es unha nena sentes curiosidade por ser maior -por facer cousas que só os maiores poden facer-. Tes a necesidade de sentirte libre e en certa medida poder facer e desfacer en función ás túas prioridades. Pero, cando chegas a ser maior, chegas a ser mozo ou moza, dáste conta das diferentes formas en que pode ser vivida a mocidade. Chegas a un punto no que sentes que vivas como vivas esta nova etapa da túa vida, nunca chegas a coñecer na súa totalidade en que consiste realmente ser mozo ou moza.

A proposta de investigación aquí levada a cabo é un reflexo da importancia do coñecemento das historias de vida para chegar a entender e comprender situacións para ás que en ocasións non se atopan respostas.

Con frecuencia cúlpase aos propios mozos e mozas dos problemas que lles afectan con maior intensidade, xa sexan no ámbito laboral, social ou educativo. Dada a importancia desta situación, é necesario saber abordar todo canto lles concirne, para así facer fronte ás diferentes problemáticas que poidan presentar, tratando de romper todo tipo de barreiras que lles impiden desenvolverse con total normalidade na sociedade, logrando o seu benestar. É e precisamente desde a disciplina do Traballo Social desde onde mellor pode abordarse este xeito. Así queda recollido no artigo 5 do Código Deontolóxico de Traballo Social:

«O Traballo Social é a disciplina científico-profesional que promove o cambio social, a resolución de problemas nas relacións humanas e o fortalecemento e a liberación das persoas para incrementar o benestar. Mediante a utilización de teorías sobre o comportamento humano e os sistemas sociais, o Traballo Social intervéñ nos puntos nos que as persoas interactúan co seu contorno» (Código Deontolóxico Traballo Social, 2012, p. 8).

Para o traballo social, a situación de vulnerabilidade na que se atopan moitos mozos e mozas, pasou a ser un foco principal de atención. A necesidade de poñer de relevo o contexto no que se desenvolve a vida dos mozos e mozas e as súas propias traxectorias vitais require dunha intervención social. As políticas de mocidade en España han de traballar para fomentar as capacidades e competencias dos mozos e mozas, favorecendo o

desenvolvemento non só das súas traxectorias persoais senón tamén colectivas, e por conseguinte, para reducir a situación de vulnerabilidade presente e futura, pois aínda que esta se experimente de forma persoal, as raíces son sociais (INJUVE, 2012).

É de suma importancia que desde o Traballo Social se comprendan os mecanismos sociais subxacentes a esta situación de vulnerabilidade na que se atopan os mozos e mozas. Os traballadores e traballadoras sociais co seu traballo ten que seguir dando resposta e atendendo aos problemas específicos que hoxe en día afectan directamente e de forma negativa tanto á mocidade, como a través dela á sociedade no seu conxunto (Arias Astray, 2012: 90).

Talvez os profesionais na materia atopáronse cunha situación un tanto peculiar, e é que partimos dunha realidade na que mozos e sociedade son dous conceptos opostos. É dicir, por unha banda expónse que os mozos fosen como o resto da sociedade. E, con todo, a mocidade busca unha sociedade que se adapte as súas prioridades. Polo tanto, é necesario partir deste punto clave para poder solucionar os problemas que disto se derivan.

Tratar de aproximarse desde o Traballo Social a todo o que a mocidade (ou máis ben mocidades) se refire, implica deixar a un lado a idea de mocidade como proceso de transición entre a vida infantil e a adulta e pensalo coa complexidade que require, de acordo co exposto nesta proposta de investigación..

Á hora de traballar con mozos e mozas, facer uso da técnica DAFO⁸ pode ser de grande axuda. Ademais, tamén sería conveniente orientar o traballo con casos cara a propostas de grupo e/ou comunitarias, que en numerosos casos adoitan ter resultados moi positivos.

Unha das razóns principais que vincula esta proposta de investigación con todo o estudado durante a miña andadura coma traballadora social, é a diversidade de situacións que se poden dar. A realidade social vívese de diferente maneira en función das traxectorias de vida e do proceso de socialización. De aí, a importancia do Traballo Social e da profesionalidade do traballador ou traballadora social á hora de levar a cabo unha intervención nesta materia. E é que desde un principio, a vida destes queda condicionada por múltiples factores que a condicionan e prefiguran de distinta maneira. Polo tanto, é fundamental á hora de traballar con mozos e mozas, xa sexa por un motivo ou outro, coñecer de primeira man a situación á que imos enfrontamos, pois vai depender desta o curso da intervención realizada.

⁸ Cando se traballa con mozos e mozas e as súas problemáticas, «os modelos centrados nos déficits e carencias deben ser postos en cuestión, e apostar por orientacións centradas nas competencias e fortalezas» (Arias Astray, 2012: 90).

REFERENCIAS BIBLIOGRÁFICAS:

- Albertini, M. (2010): «La ayuda de los padres españoles a los jóvenes adultos. El familismo español en perspectiva comparada», *Revista de Estudios de Juventud*, n.º 90, pp. 67-81.
- Alonso Benito, L. E. e Fernández Rodríguez, C.J. (2008): «Jóvenes: precariedad laboral, precariedad de vida», *Gaceta sindical*, n.º 10, pp. 67-84.
- Alonso, L. E. (1998): *La Mirada Cualitativa en Sociología*, Madrid, Fundamentos.
- Arias Astray, A. (2012): «El trabajo (social) con jóvenes y la problematización de la categoría juventud», en *Revista Estudios de Juventud*, n.º 97, pp.77-92.
- Bourdieu. P. (1984): *Sociologie et Culture*. París, Les editions de Minuit.
- Callejo Gallego, J. e Gutiérrez Brito, J. (2012): *Adolescencia entre pantallas*, Barcelona, Gedisa.
- Callejo González, J. J. (2010): «La emergencia de una nueva concepción de la familia entre las y los jóvenes españoles», *Revista de Estudios de Juventud*, n.º 90, pp. 43-66.
- Castillo, J. J. (2008): «Una generación esquilmada: los efectos de las reformas laborales en la vida y trabajo de los jóvenes madrileños», en *La soledad del trabajador globalizado*, Madrid, Los libros de la catarata, pp. 104-129.
- Castillo, C. A. e García López, J. (2002): *Las relaciones de socialización*, Mimeografiado.
- Christelle, A.; Marie, Cartier. e Delphine, S. (2010): *Enquêteur sur le travail*, París, La Découverte.
- Corcuff, P. (1998): *Las nuevas sociologías: construcciones de la realidad*, Madrid, Alianza Editorial.
- Fernández Enguita, M. (1999): *La escuela a examen: un análisis sociológico para educadores y otras personas interesadas*, Madrid, Ediciones Pirámide.
- Fernández Steinko, A. (2002): «Las claves del botellón», http://elpais.com/diario/2002/02/14/madrid/1013689470_850215.html
- Fernández Steinko, A. (2010): *Izquierda y Republicanismo*, Madrid, Akal.
- García Montalvo, J. (2009): «El mercado laboral de los jóvenes en España», en Tezanos, J. F. (Ed.), *Juventud y exclusión social*, Madrid, Sistema, pp. 89-101.

- INE (2013): Encuesta de Población Activa, Madrid, Instituto Nacional de Estadística.
- INE (2005): Encuesta de Transición Educativa-Formativa e Inserción Laboral, Madrid, Instituto Nacional de Estadísticas.
- Instituto de la Juventud (INJUVE) (2013): Empleo, <http://www.injuve.es/empleo>
- INJUVE (2008): Informe juventud en España, Madrid, Ministerio de igualdad.
- Lahire, B. (2003): «Los orígenes de la desigualdad escolar», en Marchesi, A., y Hernández Gil, C. (Coords.), *El fracaso escolar: una perspectiva internacional*, Madrid, Alianza Editorial, pp. 61-71.
- Lemieux, C. (2010): «Problematiser», en Paugam, S. (dir.), *L' enquête sociologique*, París, Puf, pp. 27-51.
- López Calle, P. e Castillo, J. J. (2004): *Los hijos de las reformas laborales*, Madrid, UGT.
- VV. AA. (2012): *Revistas de Estudios de Juventud*, n.º 97.
- Martín Criado, E. (1997): «Los empleos y los paros de los jóvenes», *Cuadernos de relaciones laborales*, n.º 11, pp. 173-201.
- Martín Criado, E. (1998): *Producir la juventud*, Madrid, Istmo.
- Mauger, G. (2006): *Les bandes, le milieu et la bohème populaire. Études de sociologie de la déviance des jeunes des classes populaires (1975-2005)*, París, Éditions Belin.
- Ortí, A. (1998): «La apertura y el enfoque cualitativo o estructural: la entrevista abierta semidirectiva y la discusión en grupo», en García
- Ferrando, M. Ibáñez, J. e Alvira, F., *El análisis de la realidad social*, Madrid, Alianza Universidad, pp. 189-221.
- Paugam, S. (2010): *L' enquête sociologique*, París, Puf.
- Recio, A. (1995): «La segmentación del mercado de trabajo en España», en Miguelez, F. e Prieto, C. (Ed.), *Las relaciones laborales en España*, Madrid, Siglo XXI, pp. 97-115.
- Recio, A. (2004): «¿Qué fue de la clase obrera?», *Mientras tanto*, n.º 93, pp. 25-43.
- Santamarina, C. e Marinas, J. M. (1995): «Historias de vida e historia oral», en Delgado, J. M. e Gutiérrez, J. (coords), *Métodos y técnicas cualitativas de investigación en ciencias sociales*, Madrid, Síntesis, pp. 257-285.

- Santos Ortega, A. (2006): «Generación flexible: Vivencias de flexibilidad de los jóvenes parados», *Cuadernos de relaciones laborales*, n.º 24 (2), pp. 63-83.
- Santos Ortega, A., e Martín Martín, P. (2012): «La juventud española en tiempos de crisis», *Sociología del Trabajo*, n.º 75, pp. 93-110.
- Urraco Solanilla, M. (2007): «La sociología de la juventud revisitada. De discursos, estudios e historias sobre los jóvenes», *Revista Sociológica de Pensamiento Crítico*, n.º 1(2), pp. 105-126.

ANEXO I

DATOS SOCIODEMOGRÁFICOS

- 1) Cal é a súa data de nacemento? Que idade ten?
- 2) Nacionalidade?
- 3) Estado civil? En caso de ter parella, cal é/era a súa categoría profesional?
- 4) Ten fillo/fillos ou filla/fillas?
- 5) Cal é o seu actual municipio de residencia?
- 6) Vive actualmente coa súa familia? Cantos membros forman esta?
- 7) Cantos irmáns ten? Que lugar ocupa entre eles?
- 8) Que relación mantén cos seus pais? E cos seus irmáns?
- 9) Percibe un trato igualitario entre todos os seus irmáns e/ou irmás?
- 10) Cal é a profesión actual do seu pai? E a da súa nai?
- 11) Os seus irmáns estudan ou traballan? Se traballan... cal é a súa posición laboral?
- 12) Como é o seu grupo de amigos? Que relación mantén con eles?
- 13) Ten un único grupo de amigos ou ten varios?

SISTEMA ESCOLAR

- 14) Que estudos ten terminados?
- 15) Obtivo algún tipo de axuda durante os seus estudos?
- 16) Cal era/é a súa situación dentro da unidade familiar cando estudaba? E na actualidade?

- 17) Como definiría o seu paso polo sistema escolar?
- 18) Que materias lle resultaron máis doadas? Por que?
- 19) Que materias lle resultaron máis complicadas? Por que?
- 20) Que títulos posúe da súa etapa estudantil? Canto tempo lle levou conseguilo?

MERCADO DE TRABALLO

- 21) A que idade comezou a súa vida laboral?
- 22) En que situación laboral se atopa nestes momentos?
- 23) Cando comezou a buscar emprego?
- 24) Cal foi o seu primeiro traballo? Como o atopou? Que requisitos esixían?
- 25) Cal foi o seu primeiro salario?
- 26) Cales eran as súas expectativas a primeira vez que empezou a traballar?
- 27) Chegou nalgunha ocasión compaxinar estudos e traballo?
- 28) Gustaríalle ter a mesma profesión dos seus pais? Por que?
- 29) En que disciplina lle gustaría ser un profesional?
- 30) A relación cos seus compañeiros de traballo é positiva?
- 31) Está contento co seu posto de traballo? Por que?
- 32) Correspóndese o seu posto de traballo coa súa cualificación?
- 33) Gustaríalle atopar un novo traballo ou está satisfeito co actual?
- 34) Cre que ten posibilidades de promoción na súa empresa?
- 35) Considera que lle esixen máis que a outros compañeiros ou compañeiras no seu traballo?